

SOTSIOLINGVISTIKA

O'zbekiston Respublikasi

Ichki ishlar vazirligi

Surxondaryo akademik litseyi ona

tili va adabiyot o'qituvchisi,

Norboyeva Saida Rashidovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilni va uning yaratilishidagi ijtimoiy va madaniy sharoit bilan bog'liq bo'lgan sotsiolingvistika fani yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Sotsiolingvistika ,o'zbek tili tarixi,sotsial ,mentalitet

Sotsiolingvistika bu tilni va uning yaratilishidagi ijtimoiy va madaniy sharoit bilan bog'liq bo'lgan aloqalarini o'rganuvchi fan sanaladi. Kishilar o'rtasidagi aloqani ta'minlash til ijtimoiyligining birinchi va zaruriy sharti bo'lib, tilshunoslikning barcha davrlarida tilning bu maqomi e'tirof etilgan. Ammo tilning ijtimoiy tabiati, "sotsial xoslanganligi uning qabila, xalq, millat tarixini, umuman, insoniyat o'tmishini o'zida saqlashida ham ko'rinadi". Jamiyat a'zolarining tilga munosabati, tildan qanday foydalanishi, jamiyatdagi o'zgarishlarning tilga ta'siri ham til ijtimoiyligidan begona emas. O'zbek tili tarixiy taraqqiyotida o'zi mansub jamiyatning faol ta'sirida bo'lgan, o'zbek turmushidagi o'zgarishlar, mentalitetiga ta'sirlar tilda o'z izini qoldirgan. Masalan, arab xalifaligi va islom ta'sirida arabcha birliklar o'zlashgan, o'zlashtirilgan. Yoki mo'g'ul hukmronligi mo'g'ulcha til unsurlari kirib kelishiga zamin bo'lgan. Jadidchilik harakatining yoyilishi bilan arabiy o'zlashmalarni turkchallashtirishga ham kirishilgan. Ayniqsa, sobiq ittifoq davrida ming-minglab so'zlar rus tilidan yoki uning vositachiligida boshqa tillardan o'zlashtirilgan, chet so'zlarni olishning muayyan modellari qabul qilingan. Buni birgina -iya, -siya qo'shimchasi bilan tugaydigan so'zlar misolida ko'rish mumkin. Istiqbolga erishganimizdan so'ng o'zbek tili rivojining yangi imkonlari ochildi, ko'plab eskirgan so'zlarning qayta faollashuvi ta'minlandi. Globallashuv davri esa ko'plab tillar qatori o'zbek tilini ham xalqaro tillarning faol ta'siriga uchratmoqda.

O'zbek sotsiolingvistikasi ana shunday ta'sirlashuvlarni xolis baholashi, milliy til va davlat tili manfaati nuqtayi nazaridan ish ko'rishi lozim bo'ladi. Xullas, til va jamiyat o'rtasida doimiy ta'sirlashuv kechadi. Fan va ta'lim, madaniyat va san'at, texnika va davlatchilikning taraqqiyoti til va jamiyat ta'sirlashuvining asosiy omillaridir. Bunday ta'sirlashuv jarayonini harakatlantiruvchi kuchi, albatta, inson va u mansub jamiyat.

Sotsiolingvistikada til siyosati tushunchasi mavjud bo'lib, u ma'lum bir davlat, ijtimoiy guruh yoki tabaqa vazakillarining mavjud tillar yoki til osti tizimlarini o'zgartirish yoki saqlab qolishga qaratilgan tadbirlar majmuyi hisoblanadi. Shunga ko'ra, til siyosati ikki yo'nalish asosida ish ko'radi:

1. Ichki til siyosati;
2. Tashqi til siyosati.

Ma'lumki, har bir mustaqil davlatda o'z milliy tilini yoki muayyan bir tilni rivojlantirishga bir qator chora-tadbirlar olib boriladi. Ayni shu harakatga nisbatan biz ichki til siyosati atamasini ishlatar ekanmiz.

O'zbekistonda ham ichki til siyosati Milliy uyg'onish davridan buyon ildiz otib boshlagan. Mustaqillikni qo'ga kiritishimizga birinchi qadam ham aynan til siyosati bilan bogliqdir. Chunonchi, 1989-yil 21-oktabrda O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi fikrimizning isbotidir. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov: "O'zlikni anglash milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili bu – millatning ruhidir" deya o'zbek tiliga yuksak baho beradi va tilning ichki siyosatida bir qator ishlar bajarilishiga yo'l ochdi. Jumladan, Mustaqillikdan keyingi davrlarda ichki til siyosatiga doir qator islohotlar amalga oshirildi. 1993-yil 2-sentabrda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi, 1995-yil 24-avgustda esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari" tasdiqlanishi, 1995-yili "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunning yangi tahrirda chiqishi

hamda 1997-yil “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning qabul qilinishi fikrimizning yorqin dalilidir. Hozirgi kunda ham mamlakatimizda ichki til siyosati jadal olib borilmoqda. Tilshunos olimlarimiz tomonidan ko’plab ilmiy tadqiqotlarning ishlab chiqilishi natijasida o’zbek tili yildan yilga sayqallanib bormoqda desak mubolag’a bo’lmaydi.

O’zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro‘-e’tiborini tubdan oshirish, unib-o’sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an’ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to’laqonli joriy etishni ta’minlash, O’zbekistondagi millat va elatlarning tillarini saqlash va rivojlantirish, davlat tili sifatida o’zbek tilini o’rganish uchun shart-sharoitlar yaratish, o’zbek tili va til siyosatini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo’nalish va vazifalarini hamda istiqboldagi bosqichlarini belgilash maqsadida, shuningdek O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O’zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5850-son farmoni tasdiqlandi.

Tashqi til siyosati mamlakat tashqi siyosatining bir bo’lagi bo’lib, bu siyosat orqali davlat tilini jahon miqyosida keng ko’lamda yoyishga xizmat qiladi. O’zbekistonda ham tashqi til siyosatiga oid ko’plab islohotlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda o’zbek tilining Aqsh, Angliya, Germaniya, Turkiya, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, Afg’oniston, Qirg’iziston, Qozog’iston, Tojikiston va Turkmanistonda o’qitilatoygani, bu davlatlarda o’zbek tilini o’rganuvchilar va o’zbek tilida so’zlashuvchilar sonining ortib borayotgani, o’zbek tilining korpus lingvistikasi ishlab chiqilayotgani, umuman olganda, o’zbek tilini dunyo miqyosida keng yoyishga urinishlar, dunyo tillari qatoriga qo’shish uchun qilinayotgan barcha targ’ibotlar sotsiolingvistik jihatdan tashqi til siyosatining rolini oshirishga xizmat qiladi. O’zbekistonda o’zbek tilini rivojlantirish sohasidagi davlat siyosati Indoneziya ommaviy axboroti vositalari e’tiboriga tushishi tashqi til siyosatimizning yana bir kata yutuqlaridan biridir.

Maqolada, Markaziy Osiyodagi Afg'oniston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Qozog'iston bilan chegaradosh bo'lgan O'zbekiston o'zining madaniyati, boy tarixi bilan ajralib turishi qayd etiladi.

Muallifning yozishicha, dunyo bo'ylab 50 millionga yaqin odam o'zbek tilida so'zlashadi. 2020-yil 21-oktyabr kuni ilk bor «O'zbek tili bayrami» mamlakat miqyosida keng nishonlandi. Davlat rahbarining 2019-yil 21-oktyabrdagi «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoniga muvofiq, hukumat o'zbek tilini yanada rivojlantirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ko'rmoqda. Shu bilan birga, 2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasini tasdiqlash belgilangan. Unga ko'ra, chet el fuqarolari uchun o'zbek tilini o'qitish dasturlarini yaratish, chet el muassasalari va universitetlarida o'zbek tili markazlarini tashkil etish va kengaytirish, o'zbek tilidan dunyoning yetakchi tillariga va chet tillaridan o'zbek tiliga tarjima qilish uchun kompyuter dasturini yaratish kabi qator vazifalar amalga oshiriladi.

«Tilning pokligini saqlash millat va davlat yaxlitligini saqlash bilan barobar», deb yozadi muallif o'z xulosasida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Sh.M.Mirziyoyev *“Erkin va farovon ,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”*.Toshkent: "O'zbekiston" 2016.
- 2.Sh.M.Mirziyoyev *“ Tanqidiy tahlil,qat'iy tartib –intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak”*.Toshkent.O'zbekiston 2017-yil
- 3.I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat–yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008 -yil.
4. Boqijon To'xliyev. Adabiyot. –Toshkent: O'qituvchi, 2005-yil.
5. Z.M.Bobur. Boburnoma. –Toshkent: O'qituvch, 2008-yil.
6. Tohir Malik. Alvado bolalik. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019- yil